

ANTONÍN MANDL – SVĚDEK
DISKUSÍ MEZI KATOLÍKY
VE DRUHÉ POLOVINĚ 60. LET 20. STOLETÍ

VOJTĚCH NOVOTNÝ

Studie, jež následuje, přibližuje fenomén integrace katolických duchovních, kteří byli v průběhu 60. let propouštěni z vězení do života a působení místní církve v českých zemích. Činí tak především vzhledem k dílu jednoho z nich, Antonína Mandla (27. 3. 1917 – 15. 3. 1972). Věnuje pozornost tomu, jak odpovídal na tyto tři otázky: Je ve vztahu ke komunismu na místě opozice, nebo spolupráce? Jak má vypadat kněžství v soudobé společnosti? Jak znějí hlavní axiomy křesťanského života, pastorační i evangelizační?

Úvod

Situace církve v českých zemích 60. let 20. století je v hlavních obrysech známa.¹ Utvářel ji vnitropolitický vývoj v Československu, proměny ve vztazích mezi státem a Svatým stolcem, výměny na petrkém stolci a skutky jednotlivých papežů, druhý vatikánský koncil a jeho recepce v českých zemích, osmělení českých věřících doložitelné nejlépe v počinech Jiřího Němce, ekumenický seminář v Jir-

¹ Srov. zejména BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: CDK, 2007, passim; FREI, Bohumil Jiří. *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948–1968*. Sv. II/2. Neuried: Hieronymus, 1989, s. 2230–2497; KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Společnost a moc 1956–1968*. Brno: Barrister & Principal, 2008, s. 107–154; PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci: Církev na Slovensku v letech 1953–1970*. Bratislava: Veda, 1999; NOVOTNÝ, Vojtěch. *Teologický žije člověk: Josef Zvěřina v l. 1913–1967*. Habilitační práce. Praha: KTF UK v Praze, 2008, s. 349–457; ID. „Martyres facient, si velint...“: Pio XII, il comunismo e la Cecoslovacchia 1945–1958. *Studi sull’Oriente cristiano* 2013, roč. 17, č. 1, s. 271–296.

chářích, dialog mezi křesťany a marxisty, rostoucí kontakty českých věřících se zahraničím.

V pozadí těchto vnějších skutečností probíhala i tzv. paradigmatická změna českého katolicismu, tedy jakýsi proces personalizace křesťanské existence, přechodu od života víry chápaného jako soubor institucionálních příslušností, formálních úkonů a direktivně přijímaných světozorných i etických názorů k životu víry, v němž je křesťan vnímán jako nezaměnitelná osoba, jejíž víra musí být osobně pravdivá právě tam, kde je začleněna do společenství církve a kde se konfrontuje se soudobým společenským děním. Evangelium vyvstalo před věřícími novým způsobem, s novou naléhavostí, s novou tvářností toho, jak mají prožívat svou víru *hic et nunc*.²

Dosud nestudovanou součást zmíněného procesu představuje fenomén návratu a postupné integrace propuštěných vězňů – silných, duchovně vyzrálých a vzdělaných osobností, jejichž věznění bylo ukončeno jednou z amnestií, k nimž postupně docházelo (1960, 1962, 1965, 1968, 1969). S velkou vnitřní svobodou a nasazením se okamžitě zapojovaly do života a činnosti církve – jakkoli vesměs nepřímou, zvláště u kněží, jimž nebylo obvyklé pastorační působení, vázané od roku 1949 na státní souhlas, umožněno.

Vzpomínky těch, kteří se tehdy s propuštěnými vězni setkali, potvrzují fascinující dojem, kterým na ně kněží zapůsobili. Za všechny uvedme alespoň tuto jedinou:

V polovině šedesátých let se začali vracet z vězení lidé, o kterých jsme slyšali vyprávět s úctou, ale jen potichu nebo mezi čtyřma očima. První setkání tak bývala plná napjatého očekávání: jak takový člověk ve skutečnosti vypadá? Ti, které jsem poznal, si onu úctu zasloužili všichni. Ale u některých se úcta při prvním setkání proměnila v obdiv a nadšení. Byli to lidé, kteří mnoho vytrpěli a vydrželi. Ale to nebylo teď to hlavní: setkávali jsme se s lidmi, které léta utrpení nijak nepoznamenala, nezasáhla, nezlomila. Nechtěli o tom hovořit a na otázky odpovídali mávnutím ruky a rozpačitým úsměvem. Jejich pohled se obracel k tomu, co je a bude teď. Nebyli unavení, nebyli nedůvěřiví, neměli strach. Všechno je zajímavé a měli nesmírnou chuť zase se pustit do své práce: Mandl, Myslivec,

² NOVOTNÝ, Vojtěch. *Paradygmaticzna przemiana czeskiego katolicyzmu w latach 50. i 60. XX wieku. Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 2015, roč. 46, č. 2 (v tisku); HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*. Brno: CDK, 2005, s. 159–193.

Krčméry, Vacková. U Josefa Zvěřiny tu bylo navíc jedinečné kouzlo jeho osobnosti, živé, přátelské a zvláštním způsobem radostné.⁵

Neznamená to ovšem, že by byla integrace persekovaných bezproblémová. Představovala naopak obtíž jak pro ty, mezi něž se vraceli, tak pro ně samé. Jejich nadšení ze svobodného života a společenství, snaha smířovat a sjednocovat byla vnímána jako projev nekritické naivity. Oni sami se museli naučit rozlišovat u duchovních, kteří v 50. a 60. letech působili v pastoraci, mezi kolaboranty a těmi, kteří působili s loajalitou vůči církvi. Setkávali se také s tím, že jim bylo věznění vyčítáno s tím, že bylo ve své jednoznačnosti lehčí a bezpečnější než běžný křesťanský a kněžský život v socialistické společnosti. A poznávali, v čem je toto tvrzení pravdivé.⁴

Duchovní také museli zápasit s touhou po běžné pastoraci, s pocity závisti a opuštěnosti.⁵ Hledali nicméně cesty, jimiž by se mohli na působení církve podílet. Do tohoto kontextu náleží – alespoň v Praze – jejich účast na ekumenickém semináři v Jirchářích i na semináři Milana Machovce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, který byl věnován dialogu mezi marxisty a křesťany. Jejich pastorační působení se odehrávalo v průběhu návštěv v rodinách či osobních rozhovorů v civilním zaměstnání. Někteří z nich se zapojili do utajované výuky teologie a formace kandidátů kněžství.

K činnosti propuštěných kněží a jejich přátel náležela také – z pražské perspektivy řečeno – společná neformální setkávání, o nichž Bradna uvedl:

Naše pravidelné schůzky se konaly obvykle v šest hodin. Zpočátku jsme nejčastěji chodili k Medkům na Janáčkovo nábřeží. Rozměrný byt, kam

⁵ SOKOL, Jan. Plamen Ducha nezhásejte. *Katolický týdeník* 1990, roč. 1, č. 57, s. 2. Srov. [SMOLÍK, Josef]. Vzpomínám Antonína Mandla. *Evangelický týdeník* 2002, roč. 87, č. 19, s. 4: „To veliké u těchto bratří bylo, že žili z evangelia, které je osvobodilo, že se nespravedlností režimu, jeho násilím a křivdami nedali vehnat do nenávisti, která zatemňuje rozum a špiní srdce. Nedat se zahnat do nenávisti – to bylo heslo Zvěřinovo, Mandlovo a druhých. V tom překonali svou dobu, v tom osvědčovali, že Vzkříšený a jeho evangelium mají navrch.“ Srov. CDČT, f. Antonín Mandl V, sl. Různé: Ivan Medek – Vzpomínání na Atu Mandla (24. 4. 2003); MEDEK, Ivan. *Děkuji, mám se výborně*. Praha: Torst, 2005, s. 75; [ŠKARVADA, Jaroslav]. [Blahoslavení...]. *Studie* 1972, č. 51–52, s. 895–894.

⁴ Srov. BERÁNEK, Josef. *Jan Sokol: Nebát se a nekrást*. Praha: Portál, 2003, s. 52; SOKOL, Jan. Svědectví a izolace. In FIALA, Petr – HANUŠ, Jiří (ed.). *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. Brno: CDK, 2001, s. 207–208.

⁵ Srov. KRÍŽKOVÁ, Marie Rút – ZVĚŘINA, Josef. *Žít jako znamení: Rozhovory s Josefem Zvěřinou*. Praha: Zvon, 1995, s. 97.

se vešla spousta lidí. A nebylo to daleko. Třeba Áťa Mandl chodil pěšky z Michalské ulice. Chodil tam i Dóďa Mucha ze Smíchova, Zvěřina, Reinsberg – ten obvykle přicházel v sedm hodin po mši svaté v Týně, dále Bonaventura Bouše. [...] Mluvili jsme o Druhém vatikánském koncilu, o budoucnosti církve, Ivan Medek měl všelijaké vize a Áťa o něm říkal, že je mluvčím Ducha svatého. Velice rád jsem tam chodil, získal jsem širší rozhled. Nebylo to žádné kostelní prostředí a dávalo podnět k uvažování, že se radostná nauka Kristova může šířit i jinými způsoby.⁶

Antonín Mandl

Obecnost vzpomínek pamětníků a skutečnost, že se nedochoval takřka žádný křesťanský samizdat 60. let, vede k tomu, že je takměř nemožné podat bližší náhled do témat, o nichž pražští kněží a jejich laičtí přátelé diskutovali. Existuje nicméně jedna zásadní výjimka. Představuje ji písemná pozůstalost Antonína Mandla, katolického kněze a teologa, který byl vězněn v l. 1949–1964.⁷

Podle svědectví spoluvězňů se Mandl v průběhu svého věznění zapojoval do společných filosofických a teologických diskusí a psal různé eseje, jimž dával formu dialogů. Zřejmě je třeba dát zapravdu Přemyslu Muchovi, který uvedl, že Mandl přitom následoval Gabriela Marcela v postřehu, že všechen duchovní život je dialog.⁸ Hra pseudonymů, které Mandl postupně zvolil a které jsou určitým jinotajem, vzdáleně připomíná Sörena Kierkegaarda. Obsah Mandlových úvah ve vzpomínkách pamětníků zprostředkovan není, a tak je známo jen několik jednotlivostí.

Josef Petr Ondok uvedl, že první vězeňský dialog, který bohužel nezůstal zachován, měl titul *Hodina předjitřní*. Byl to prý rozhovor tří vězňů, Sidracha, Misacha a Abednega, kteří se přes rozkaz krále Nabuchodonozora odmítli klanět Baalu a byli uvrženi do vězení, kde

⁶ BRADNA, Antonín. *Zaradoval jsem se...: Útržky ze života*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 112–115.

⁷ Pro Mandlovu biografii, bibliografii a eklesiologii srov. NOVOTNÝ, Vojtěch. *Eklesiologie Antonína Mandla*. In TÝŽ (ed.). *Česká katolická eklesiologie druhé poloviny 20. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, s. 107–150; TÝŽ. „*Běda církvi...*“: *Bonaventura Bouše burcující*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012, passim. Mandlovy práce, jsou-li zachovány pouze v samizdatu, jsou citovány z kopií uložených v Centru dějin české teologie KTF UK, f. Antonín Mandl I, a to bez paginace.

⁸ [MUCHA, Přemysl] Český ekumenický katolík. *Teologické texty* (samizdat) [1982], č. 5, s. 49–50; MUCHA, Přemysl. Letošní jubilant Antonín Mandl. *Teologické texty* 1992, roč. 3, č. 2, s. 80.

očekávali svůj ortel: hození do ohnivé pece. Ve své noční rozpravě zvažovali smysl svého počínání a přeli se o to, zda by byla nějaká jiná taktika smysluplnější než jejich hrdinský čin radikálního odporu. Mandl do rozhovoru promítl problém tehdejší situace církve žijící pod tlakem komunistické represe: otázku, do jaké míry je možná spolupráce s komunistickým režimem a do jaké míry je uskutečnitelný kompromis, který by umožnil existenci církve a její působení v podmínkách tohoto režimu.⁹

Mandl sám připomenul svůj dialog, v němž vystupoval Velký inkvi­sitor, kancléř, dofin, Michelangelova socha David ve Florencii a florentský lid a v němž tvrdil, že „to božské, které je nutné ve zjevení a církvi, je omezeno na nejstriktnější míru, aby nebyla umenšena lidská svoboda a tvořivost“. Název dialogu znám není. Psaný jako obvykle na toaletním papíře, skončil na WC.¹⁰

A konečně je zachována vzpomínka, která připomíná Mandlův autorský pseudonym z doby vězení, O'DRAM, a „postavy živých Vitálisů, odměřených Metroniů, osvícené Grace, podnikavé Anežky, moudrého horského vůdce Adolfa Maréchala, ožilého florentského Davida a co se jich vynořilo a opět poodstoupilo“. Ti všichni měli svědčit: „Že křesťanství je především setkání lidí s živým Bohem. Že k tomuto setkání dochází tajemně, ale skutečně ve všech činech, které mají povahu daru. Že Bůh proto vstoupil do času a jím až do přítomné chvíle, aby Jej v ní mohl člověk nalézt. A proto, že je hlas času hlasem Božím. Takže teologie, která o tom všem jedná, je sice věda, ale nesmí se z ní dělat věda.“¹¹

Zajímavá je i zmínka o tom, že když se Mandl roku 1958 dozvěděl, že byl papežem zvolen Roncalli, domníval se, že měl být vzhledem k útokům proti církvi zvolen někdo mladší, ale poté, co Jan XXIII. svolal koncil, se Mandl radoval, že „Duch svatý přece jen zapůsobil“.¹² Dále je připomenuto, že nesnášel faleš a církevní triumfalismus a nelíbila se mu přemíra církevních titulů a nádhera církevních knížat. Proto založil Výbor pro ustrížení kardinálských vleček. Měl totiž za to, že „už není

⁹ ONDOK, Josef Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2005, s. 111.

¹⁰ CDČT, fond Antonín Mandl IV, kart. 1, sl. Rood: dopis Roodovi 14. 12. 1971.

¹¹ ČKA, *Žít a vyzářovat život (modrá kniha k padesátinám Antonína Mandla)*: text Jaroslava de la Saule čili Jaroslava Vrbenského.

¹² TAJOVSKÝ, Vít. *Člověk musí hořeti: Rozhovor Aleše Palána a Jana Paulase s opatem želivského kláštera*. Praha: Torst, 2001, s. 260.

doba, aby církve reprezentovali muži v sukních“.¹⁵ Tyto postoje jsou později charakteristické i pro další periodu jeho reflexe a působení.

Po roce 1964 pracoval Antonín Mandl jako dělník u Vodních staveb, ve skladu hraček a nakonec v knihovně Ústavu dějin umění ČSAV. Zajímal se o soudobou kulturu, účastnil se ekumenických seminářů v Jirchářích a zapojil se do utajované výuky teologie: zkoušel františkány z dogmatiky. Věnoval se také studiu a překládání spisu *La Théologie du Corps Mystique* belgického jezuitu Émila Mersche; v českém překladu mu dal název *Teologie úplného společenství*. Vedle toho napsal několik souvislých úvah, z nichž nejvýznamnější nesou název *Alphaville, Otevřenost aneb Apologie přirozených motivů a Srdce věci*. Pod pseudonymem Don Formoso sepsal dialog *Hodina před audienci aneb klerik či člověk*.

Jeho práce z let 1965–1967 jsou jistě hlasem jednotlivce a nesou s sebou specifická témata a akcenty. Možno ale asi oprávněně předpokládat, že v nich zaznívá ozvuk širších rozprav, v nichž byla zkušenost předcházejících let konfrontována s přítomností a s výsledky druhého vatikánského koncilu. Lze z nich vyčíst velmi zajímavé pojetí církve. Jeho dílo však obsahuje i řadu dalších podnětů, které není radno přehlédnout, neboť podávají svědectví o tématech, o nichž diskutovali kněží i laici, propuštění v průběhu 60. let 20. století z vězení, s těmi, kdo této zkoušce vystaveni nebyli. Vzhledem k tomu, že tento aspekt Mandlových textů nebyl prozatím vyzdvížen, se následující stručná prezentace soustředí právě k nim.

Je ve vztahu ke komunismu na místě opozice, nebo spolupráce?

V textu *Eucharistie a práce: Rozhovor z našich dnů*¹⁴ se Mandl dialogem mezi manuálně pracujícím knězem a jistým brigádníkem, který zná osudy svého partnera „z vnitř“, vrátil k motivům, jež jej vedly po Únoru 1948 k opozici vůči režimu, vyjádřil se k tomu, jak lze

¹⁵ VAŠKO, Václav. *Ne vším jsem byl rád: Vlastní životopis*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, s. 220; CDČT, fond Antonín Mandl V: CD Vzpomínky pamětníků: RYBÁŘ, Jan. Nekanonizovatelný.

¹⁴ Vznikl cca v letech 1966–1967: přímou citací jsou v něm uvedena slova ze závěrečné řeči Pavla VI. k ukončení koncilu dne 7. 12. 1965 („máme-li poznat Boha, musíme napřed znát člověka“), ale není zde žádný náznak události Pražského jara. Název dialogu je převzat z biskupského hesla Josefa Berana. Mandl chtěl zřejmě vyjádřit svůj kladný vztah k arcibiskupovi a symbolicky z jeho beder sejmout případný pocit zodpovědnosti za kněze, kteří pro spolupráci s ním trpěli.

ony postoje a události vnímat s odstupem času, který jakoby význam oněch skutků relativizoval jejich marností a novým postojem Svatého stolce, který od dob Jana XXIII. začal s představiteli komunistického režimu jednat.

Své někdejší postoje chápal Mandl především jako věc osobního rozhodnutí, svědomí, vlastní vnitřní jednoty. V situaci, kdy „klub boxerů“ (totalitní režim) požadoval, aby se „klub lyžařů“ (církev) vzdal samostatnosti svého klubu a používal přitom nátlaku a úskoků v podobě páté kolony, bylo třeba, aby každý „lyžař“ sám posoudil, jak má jednat, jak má aplikovat zásady svého klubu.

Život je veliké dobrodružství. Je to radost hájit barvy klubu, který vyznám, poněvadž jej mám rád. Proto jeho pravidla nejsou tíživé povinnosti, nýbrž slouží dobru hry, i když to dá někdy fušku. Kdybych ten klub neměl rád, pokládal bych si za povinnost vrátit legitimaci a nečekat, až mne vyloučí, nebo se přetvařovat. Fair play vyžaduje každá věc. Musím sám vidět, co chci, a ne čekat, až mi to řekne vedení klubu. [...] Jako konkrétně každý člověk je celé lidstvo, a proto nelze člověka obětovat lidstvu a jeho dobru, tak i každý lyžař je celý klub. A každý lyžař musí vědět, zda zrazuje nebo nezrazuje svou lásku a svůj klub. Zásady jsou jasné, ale aplikace je osobní čin, který vyžaduje konkrétní zážitek.

To, co Mandla a jemu podobné vedlo od roku 1948 k jednání, pro něž byli „boxery“ tvrdě postiženi, byla láska k církvi a skutečnost, že oni sami zastupovali v daném okamžiku a na daném místě „celý klub“. Požadavkem přítomného okamžiku se jim jevilo počínání, které bylo výrazem jejich věrnosti církvi i jejich vlastního „bytí církví“. Ke svým postojům dospěli na základě plně osobního a svobodného rozhodnutí s vědomím, že pouze na základě vnitřní integrity, jednoty a jednotnosti sebe samých mohou směřovat k Bohu. Nebyli „obětí vysoké církevní hierarchie“: jednali sami za sebe a jejich věrnost tomu, co představitelé církve žádali, se opírala o jejich vlastní svědomí: „Moje svědomí rozhoduje: svou vnitřní svobodu, svou vlastní zradu, tu jen já sám mohu provést.“

Právě konkrétnost okamžiku a osobního svědomí dává i odpověď na to, zda jsou všichni, kdo nejednali stejně, zrádci: „To vůbec ne, ale všichni se neocitli ve stejných situacích a hrdinou se nikdo nedělá, jen stává a není to vůbec nic příjemného a záviděníhodného.“ Je to také zdroj odpovědi na námitku, že tehdejší jednání bylo prostě jenom

vyrazem špatného odhadu síly protivníka, hlouposti. Mandl připouštěl, že si tehdy církev i Vatikán mysleli, „že to brzy pomine“, ale upozornil současně na to, že ono rozhodnutí bylo prostě dějinně podmíněné:

Neříkám, že nutno mítí stále totéž stanovisko k jedné a téže věci: doba nemůže věc změnit, ale situace, v níž se věc nalézá, se mění. Dnes bych vašim kolegům asi říkal některé věci trochu jinak. Ne že by se věc změnila, ale čas šel dál a vytvořil nové okolnosti. Ve dvaceti nemůžete chodit v kalhotách, co jste nosil v deseti letech, a přece jste to pořád vy. Je rozdíl říci: „jednal bych dnes jinak, neboť je jiná situace“, a říci: „tehdy bych byl jednal jinak, kdybych věděl, že to bude tak dlouho trvat“.

Posun perspektiv nicméně nic nemění na hodnotě jednání „pravých lyžařů“, neboť to, „že nakonec lyžařství nevyhynulo, je přece jen jejich zásluhou“. Skutečnost, že tehdy ani nyní nechtěli prodat svou svobodu, která se zrodila ze svědomí, je pro církev přínosem, neboť „moje svoboda je její svoboda“. Kněží, kteří kvůli svým někdejšími postojům stojí mimo běžnou pastoraci, se proto také nemusejí nikam „vracet“: „Odnikud jsem neodešel a nic jsem neopustil. Já sám jsem zůstal normální. Jen okolnosti se staly nenormální.“ A ačkoli tito opravdoví „lyžaři“ nenosí své „sportovní dresy“ a nejsou „zaregistrováni“, přesto nyní opět – bytím ve společenství církve a neoficiální pastorací – „jezdí“ se stejnou, ne-li větší radostí, „a mají tak trochu budoucnost“.

Mandl se ovšem nemohl vyhnout otázce, již propuštěným kněžím i laikům kladl fakt, že Vatikán, který z počátku zastával vůči komunismu a jeho postupu proti místní církvi velmi nekompromisní stanoviska a vybízel k tomu i tamní věřící, začal s odstupem času s tímto režimem vyjednávat a přistupoval na kompromisy (např. odsunem Josefa Berana do Říma, ustavením apoštolského administrátora Františka Tomáška a jmenováním dosavadního kolaborujícího kapitulního vikáře Antonína Stehlíka proboštem svatovítské kapituly). Nehodil ty, kteří trpěli, přes palubu?

Odpověď byla diferencovaná: Především bylo opět evokováno ono samostatné a dobově podmíněné rozhodnutí, jehož důsledky nelze svalovat na někoho jiného. Současně ovšem byla vatikánská diplomacie kritizována pro nesprávné poznání a vyhodnocení situace, pro nedostatek odvahy vidět pravý stav věcí: totiž že se navzdory pozměněné tvářnosti režimu nezměnila podstata jeho přístupu k církvi a že kompromisy

s ním jsou neplodné a neúnosně ponižující. Otázku, zda a jak lze jednat s „boxery“, řešil Mandl tak, že „spolužít se musí, ale spolupracovat se nedá, když ten druhý chce zničit můj klub“. Pouze za předpokladu, že by obě strany připouštěly rovnoprávnou existenci druhého, lze „diskutovat o vhodnosti, účelnosti a prospěšnosti boxu“. Tímto obrazem opsal možnosti a limity jednání mezi Vatikánem a socialistickým státem, jemuž nedůvěřoval, protože komunisté stále opakovali, že je třeba proti církvím bojovat.

Vůbec nepochybuji o dobré vůli, ale ta někdy nestačí, aby se něco udělalo úspěšně. Je také třeba vidět, a to vyžaduje často odvahu. Jinak добрota se stane naivitou. A odvaha ještě není diplomacie, odvaha je čin z lásky. Diplomacie je v tomto směru naprosto netvořivá.

[...] může se stát, že jim chybí právě poznání toho, oč běží. Nelze přeska-
kovat jednotlivé články při cestě ke skutečnosti. Víte, spolužít se musí, ale
spolupracovat se nedá, když ten druhý chce zničit můj klub. Prostě se nedá.
Neříkám nemůže nebo nesmí. Prostě nedá se, jako se třeba nedá vypít
nočník.¹⁵ A někdy se stává, že právě někomu opodál uniká ona nechutnost
dané chvíle nebo požadavku. [...] Jsem pro reálnou odpověď v zájmu určité
věci, kterou vyznávám, která je mým já v dané situaci a možnosti. Mám
rád lyžaře a nechci, aby mou vinou vyhynuli. – Ale boxeři mají také právo
na život. – To jim nikdo nebere. Jen si musí uvědomit, že jsou jen to, co
jsou a nic více. Tak je možno je akceptovat a přitom diskutovat o vhodnosti,
účelnosti a prospěšnosti boxu.

Také text *Alphaville: Na okraji našich dnů*¹⁶ pojednal o prvenství svědomí v konfrontaci s totalitním režimem i v životě víry vůbec

¹⁵ Narážka na Mandlovo přirovnání, jímž vyjadřoval přesvědčení, že kompromis, který by se zdál ospravedlnitelný na základě morálky, ale byl by proti důstojnosti člověka, je nesprávný: „Vypít nočník se může jevit jako morálně indiferentní, ale degraduje to lidskou důstojnost, ať se tím získá cokoli.“ Srov. WEISS, Tomáš. Život se nehraje: Antonín Mandl. *Anno Domini* 1996, č. 1, s. 30.

¹⁶ Text *Alphaville: Na okraji našich dnů* vznikl cca v letech 1966–1967. Důvody pro dataci jsou identické jako u předchozí práce. Název je narážkou na film *Alphaville, une étrange aventure de Lemmy Caution*, který natočil Jean-Luc Godard (1965). Autor spodobnil město bolesti, v němž vládne diktatura techniky a logiky (počítače Alpha 60), přičemž všechny další polohy lidské existence jsou tvrdě potlačovány ve jménu vyššího zájmu. Společnost je ovládána pomocí teroru fyzického i ideového. Bez pokynů Alphy 60 jsou obyvatelé Alphavillu zmatení a neschopní akce. Lemmy Caution nakonec počítač zničí tak, že mu zadá poetickou hádanku. Tím je zničena i Alphaville.

a doplnil je o další motivy a argumenty. Odhalil současně i Mandlův vnitřní prožitek věci, který uvedl do souvislosti s koncilem:

Hledáme-li nejhlubší přínos do posledních let života církve, je to ona deklarace o náboženské svobodě či svobodě svědomí. [...] Církev do časné společnosti vstupuje jen přes svědomí jednotlivce. Proto nejsou ani katolické ani křesťanské režimy. Stačí režimy skutečně lidské, jsou-li skutečně takové, vše je již dáno. Jistě člověk má povinnost se otevřít Boží transcenci, avšak má právo a vlastně jedinou možnost učinit to ze své imanence. [...] Na otázku, co je křesťanství, dobrá odpověď zní: setkání člověka s Trojjediným Bohem v Ježíši Kristu. Avšak ještě pravdivější, poněvadž životně konkrétnější, je odpověď: živá víra. [...] Takto se sledováním pohybu církve universální v jejím světovém měřítku dostáváme do končin Alphaville, k osudům těch, co tam prošli cestami lidské bídy a ponížení, že se o tom nechce ani mluvit, ač je [to] přesně zachyceno v archivech a protokolech, a to jen pro svou lásku a věrnost. A tak, když takový jeden osud sledujeme, jeden z mnohých, vidíme, že se člověk se svou vírou dostává do krize, jakých bylo jistě více v církvi, a že náhle poznává, jak je sám, že mu nikdo neporadí, že kolem něho se vše boří, mnohé podepisuje a mnoho kompromisuje a že jediné v sobě může najít odpověď milosti Ducha sv. Že ji musí najít, nechce-li se stát směšným sám sobě, nechce-li sebou pohrdat: tak v té naprosté opuštěnosti mu zbývá jen svědomí a živá víra a jeho rozhodování a světlo Boží a světlo úcty k sobě. Pravda, která osvobozuje. A že ostatní se mu v té chvíli jeví jako nic neříkající, ať už je to věta: spása duší nejvyšší zákon, nebo že nutno volit menší zlo. Čím se ale dosáhne ta spása duší, co to vlastně říká, a co to znamená volit menší zlo? Možno vůbec volit zlo? Což není v každé situaci něco, co je dobré v té chvíli, vždyť není dokonalejší a méně dokonalé, je jen něco dobrého, a to mám volit: sloužit Bohu je vládnouti.

Ti, kdo prošli Alphavillem a přišli do nového světa, poznali, že „oprávnění věci se rodí z jejich smyslu“: že to jediné, co je na církvi a jejím životě podstatné, je živý křesťan, jeho „svědomí a živá víra a jeho rozhodování a světlo Boží a světlo úcty k sobě“ – a v této konkrétnosti že dochází k „setkání člověka s Trojjediným Bohem v Ježíši Kristu“. V tomto smyslu platí, že církev je „život Kristův v dějinách lidstva“ skrze „odpověď na potřeby současné chvíle“, takže „je církev neustálý akt“, a to veskrze personální: „Církev jsi ty i já, jsme my, my v Kristu a Kristus v nás, my lid Boží.“ Tak v síle svědomí, živé víry, světla Božího

a světla úcty k sobě – v síle osobního „bytí církví“ – v Alphavillu „dávali věcem jejich smysl, a byl to Kristův smysl, co v nich vyzařoval i v těch nejkrutějších chvílích“.

V těžce síle se nyní ti, kdo oním městem bolesti prošli, mají stavět k nové přítomnosti: nenařikat nad minulostí, nezpochybňovat někdejší rozhodnutí, neusilovat o svá bývalá místa, ale trvat na tom, aby jejich zkušenost byla brána vážně, a to i v tom, co je vede ke kritice stávající společnosti a stávající církve.

Dalo by se říci, že z veřejné církve byli vyloučeni a je pro ně dosti těžko stravitelná, tajnou prošli a přežili a nyní žijí v soukromé, lépe snad řečeno personální. A co to je jiného, než co se na světovém fóru církve hovoří o konci konstantinovské éry pro církev. Proto se nelze divit, jsou-li poněkud skeptičtí vůči všemu, co se ještě podniká z úrovně této překonané koncepce, zvláště na poli diplomacie. Diplomacie je dobrá pro hledání i řešení míru, ale je neplodná pro život z víry. [...]

Rozhodující byl onen klidný, láskyplný čin z víry, plně reálný. To je právě ta veliká zkušenost těch, co prošli Alphavillem a díky milosti Boží nebyli zlomeni, což všem se nepodařilo, ale kdo má právo a odvahu soudit? Zkušenost skromného, každodenního života žitého z víry, naděje a lásky, žitá přítomnost. Jejich zkušenost je zkušenost lidí ve světě, kde všechny druhotné formy se naprosto rozbily a oni se museli soustředit na to nejjednodušší, ale podstatné. Tím mnoho se jim stalo již zbytečným a nesmyslným.

Proto by chtěli říci těm, co sice neprošli Alphavillem, ale procházejí životem církve v této době: Rozlišujte mezi podstatným a vedlejším. Nemusíte hned toto druhé zavrhnout, ale ani na něm nelpěte. Mějte odvahu, a to rychlou, k novým řešením z přítomné chvíle a mějte skutečně otevřené oči pro tuto přítomnou chvíli. Nechtějte být nesrozumitelní. Vy všichni, co odvážně hledáte nová řešení, máte naše sympatie, neboť pro nás toho už je mnoho naprosto samozřejmého a nutného a vy všichni, co se tomu bráníte, nezapomínejte, že čas se nedá zastavit, a nezapomínejte, že právě díky těm novým řešením bylo možno a je možno přežít prožití Alphavillu.

Jak má vypadat kněžství v soudobé společnosti?

Citovaný dokument implikuje několik dalších témat, o nichž Mandl přemýšlel a s přáteli diskutoval. Předně otázku podstaty kněžství a jeho

smyslu v okamžiku, kdy je kněz okolnostmi přinucen vykonávat jiné, většinou dělnické zaměstnání. Tomu byl věnován dialog *Hodina před audiencí anebo klerik či člověk*.¹⁷ Autor v něm vyjádřil přesvědčení, že je třeba rozlišovat podstatné a druhotné i u kněžství samého. To, co mu dává nenahraditelný smysl, je zpřítomňování Kristova poslání a díla. Jeho podstatnou formou je pak „živé vědomí skutečnosti kněžství, přijatého ze svobodného, plně a úplně svobodného rozhodnutí, které se zrodilo z živé víry“. To se ale může vyjadřovat „ještě nějakou druhotnou formou společenskou“, kterou ovšem kněz „nesmí hrát, nýbrž jen žít a prožít“.

Takovou sekundární formou kněžství může být i dělnické povolání. Musí s ním ovšem být spojeno určitou nutností, jež je vlastní tomu, co je autentické, tj. aby se nejednalo o pouhý prostředek, o taktiku. „Chybí-li vnitřní nutnost k dělnickému povolání, je-li mi to jen příležitost pro apoštolát, potom nejsem jeden z nich a nepřesvědčí to. Účel nesvětí prostředky.“ V situaci pronásledování je taková sekundární forma kněžství „existenční nutností“, a proto nepostrádá pravdivosti. To neznámá, že by se kněz, který je takto přiměn žít, nemohl jednoho dne zapojit do běžné pastorace, kdyby k ní byl povolán svými nadřízenými – bylo by však třeba dobrého rozlišování:

Říkám, že by mohl nastat moment, kdy záliba v manuální práci by mohla být zradou na duchovním povolání. [...] Ale také je zde moment, že poslušnost rozkazu by mohla zničit žijící buňku církve v nové formě, jen aby se zdánlivě naplnil nějaký osiřelý a vymírající kostel.

Spojení podstatné formy kněžství s formami druhotnými nicméně není jenom výrazem nenormálnosti situace a doby, je naopak stále jasnější potřebou přítomnosti.

¹⁷ MANDL, Antonín. *Hodina před audiencí aneb klerik či člověk*. *Teologický sborník* 2002, č. 3, s. 47–56. Dialog byl zaslán přátelům 6. 7. 1968 a zrcadlí již události Pražského jara, současně ale obsahuje i témata z doby dřívější. Mandl své pojetí kněze dělníka, doplněné o krátké historické ohlédnutí nad postavením kněze v Čechách a o svědectví o konkrétním způsobu pastorace, zaznamenal i v textu (anonymním, ale autorsky jednoznačně identifikovatelném), který je obsažen in GRUPPO REDAZIONALE DI QUARTO MONDO. *Dalla secolarizzazione alla comunità cristiana: La lezione dei gruppi di Chiesa in Cecoslovacchia*. Milano: Jaca Book, 1969, s. 92–97. Vedle toho srov. záznam rozhovoru s několika takto působícími českými knězi in TÝŽ. *Una Chiesa che ha deciso: Cecoslovacchia 1948–1968*. Milano: Jaca Book, 1968, s. 17–20.

Kněžství pro své representování [...] může nebo dokonce musí mít více sekundárních forem, jistě ne jednu, omezenou a vymezenou, klerikální, ale musí to být skutečně životní a tím i živé formy.

Aby tedy byly tyto druhotné formy kněžství pravdivé i tam, kde nejsou výsledkem vnějšího tlaku, bude třeba nalézt „odvalu pohotově vytvářet nové varianty tohoto druhotného z požadavku přítomnosti“:

[...] uvedu jeden citát bostonského kardinála Cushinga, který se sice přímo netýká toho, o čem zde debatujeme, ale ukazuje směr v širším dosahu, totiž věta: neříkám, že bude doba, kdy se budou kněží ženit, nýbrž kdy ženatí se stanou kněžími. Vidíte, je v tom rozdíl. [...] Bude doba, kdy sice kněží si nebudou hrát na dělníky, ale kdy dělníci se stanou kněžími, což může platit i v jiných povoláních.

To pak bude vyžadovat:

[...] nějaké nové formy personální farnosti. I ten pojem farnost má určitou vlastní dynamičnost, schopnou mnoha variant. Řekl bych, že církev tak trochu může procházet třemi základními různými formami. Je v tom kus její dějinné zkušenosti: formou církve tajné, pronásledované; ta ovšem dlouho netrvá, buď vyhyne, nebo se přežije, a pak jsou zde dvě další možnosti: buď církev veřejně státní, nebo soukromě personální. Dnes je určitá krize té státní veřejné varianty. Jisto je, že lidé, co prošli a přežili církev tajnou, mají určitou schopnost lépe realizovat docela nové formy církve personální, chceme-li soukromé, neboť často je to, co chybí k úspěšnému podnikání, právě nedostatek představivosti nových možností a určitý strach je vymanit z konvencí, posvěcených posvátností. [...] Žít a nehrát, to je ono. A kéž by co nejvíce kleriků pochopilo, že církev jako forma Kristova současně může, má a musí žít v různých formách, aby neutrpěla na své pravé důstojnosti.

Nutnost rozlišovat podstatné a druhotné Mandl aplikoval se stále rostoucí intenzitou a expresivitou i na další oblasti života a působení církve. V době před rokem 1968 se to projevovalo ještě poměrně pokojně, především kritikou způsobů, jimiž církev vystupovala a které považoval za tristně groteskní. Vzpomeňme, že již ve vězení svůj odpor vůči falši a triumfalismu vyjádřil recesistickým založením Výboru pro ustřížení kardinálských vleček. A v dialogu *Eucharistie a práce* koncil charakterizoval slovy:

Tak trochu jako karneval s mnoha mikuláši. [...] Dnes mnoho, co má navenek zdůrazňovat jeho [= papežovo] postavení, se už přežilo a je nevymluvné, spíše zastihuje. Čím to dříve zmizí, tím bude asi lépe. Ve sportovním světě muž s vlečkou a v sukních je něco, co není zrovna typ mužnosti a z tohoto světa. [...] Nejsme ani museum, ani divadlo. Jsme přítomnost a současnost.

Krajním, až demonstrativním způsobem pak Mandl toto své přesvědčení doložil svým posledním přáním: chtěl, aby byl do rakve uložen v texaskách a žlutém roláku.

Jak znějí hlavní axiomy křesťanského života, pastorače i evangelizace?

A konečně nutno vyzdvihnout ještě jeden charakteristický motiv, který je z Mandlových spisů dané doby patrný a který je zřejmě ozvukem společných debat kněží z doby ve vězení i po něm: Živá křesťanská víra – život z Ježíše Krista, v němž se člověk setkává s Trojjediným Bohem – nespočívá ve zvláštní kategorii úkonů vedle všedního lidského jednání, nýbrž v jejich dokonalém, nezištném a radostném prožití s vědomím jejich posledního smyslu. Člověk se totiž s Bohem nemůže setkat jinak, než na půdě svého vlastního bytí:

Bůh tak uzpůsobil své stvoření, aby právě svou nedostatečnou dostatečností vedlo k němu. Imanencí, a jen jí, máme vystupovat k transcendenci [...]. Člověkem k Bohu, imanencí k transcendenci, něčím k plnosti, láskou k lásce božské.¹⁸

Jistě, takový přesah není možný bez milosti, bez božského života Kristova. Tento jeho život je však zcela inkarnovaný v lidství: milost nevede člověka za Kristovo a vlastní lidství nebo mimo ně. Člověk dosahuje Trojosobný život právě a jenom v tomto lidství Ježíše Krista, Syna Božího, a v lidství vlastním.

Milost nic neruší, nýbrž jen utvrzuje a povznáší, zbožšťuje. [...] Milostí se věci nestávají jinými, nýbrž jen existují zcela jinak, božsky. Milost

¹⁸ MANDL, Antonín. Otevřenost aneb apologie přirozených motivů. *Teologický sborník* 2002, č. 3, s. 43. Dialog byl zasílán přátelům 27. 3. 1967.

nejplněji aktualizuje člověka tím, že naplňuje všechny jeho možnosti.¹⁹

Proto Mandl vyjádřil základní axiom křesťanské spirituality takto:

Poznávejte, co činíte. Není důležité, abychom se dělali za každou cenu jinými než ti druzí, ale abychom svůj život žili s chutí a radostí, neboť v tom je cesta k plnému poznání dosahu toho, co děláme my i ti druzí.²⁰

A odtud také vyvozoval základní axiom pastorače a evangelizace:

Jak naučíme lidi milovat to, co mají mít rádi? Bude to tím, že jim budeme vštěpovat ty nejvyšší motivy a všechny ostatní znevažovat a zeslabovat, když mají usilovat o nejvyšší cíle? Ale to znamená, že často budeme chtít na slepém, aby viděl. Ne, to není lidská cesta – nýbrž tím, že se budeme snažit, aby milovali, co je na jejich dosah, aby se dali strhnout svými přirozenými motivy k pravé lásce, a že jim proto budeme otvírat oči pro jejich lidské možnosti. Jak daleko dojdou, nakolik je strhne jejich vidění dobra, to už není naší věcí – i Bůh respektuje tajemství lidské svobody – ale jistě budou na správné cestě: jen člověkem možno přicházet k Bohu.²¹

Závěr

Naše krátká upomínka Antonína Mandla a otázek, s nimiž se on i jeho přátelé potýkali po propuštění z vězení těsně po ukončení Druhého vatikánského koncilu a před příchodem Pražského jara, má spíše jen ilustrativní charakter. Třemi sondami do Mandlova díla dokládá proces recepce koncilních i pokoncilních podnětů v podmínkách Československa druhé poloviny 60. let. Ukazuje tím také, jak velice by bylo zapotřebí, aby česká církevní historiografie věnovala této opomíjené dekádě hlubší pozornost. Mandl sám také ještě čeká na „svého“ badatele, který by jej představil komplexně a situoval přesněji do kontextu tehdejší české katolické teologie, v němž se nepochybně řadil k myslitelům tzv. progresivním, jakým byl například Zdeněk Bonaventura

¹⁹ TÝŽ. Srdece věci. *Souvislosti* 1990, č. 4, s. 14. Text byl zaslán přátelům 12. 6. 1968, je však výsledkem dlouhodobé meditace.

²⁰ Tamtéž, s. 7.

²¹ MANDL, Antonín. Otevřenost aneb apologie přirozených motivů, s. 46.

Bouše OFM.²² Kdo však popře, že jsou tito teologové i po půl století inspirující?

RÉSUMÉ

VOJTĚCH NOVOTNÝ

Antonín Mandl: Witness of Debates among Catholics in the 2nd half of the 1960s

The general character of the memory of the contemporary witnesses and the fact that nearly no Christian samizdat of the 1960s has been preserved do not allow to offer a closer look to the topics discussed by the priests released from prison with their friends. We can only offer it through the witness of one of them, Antonín Mandl (1917–1972). His work from 1965 to 1967 is only a voice of an individual, but we can suppose that it echoes a broader debate, in which the experience of the earlier years has been confronted both with the contemporary form of the Czechoslovak society ruled by the Communist totalitarian regime and with the results of the Vatican Council II. The paper focuses on Mandl's answer to the following three questions: In the relation to the Communism, is it proper to choose opposition, or collaboration? How should the priesthood in the contemporary society look like? What are the major axioms of Christian life, pastoral work and evangelisation?

Key words

Antonín Mandl, Christians, Czechoslovakia, Debates

²² MÁDR, Oto. *V zápasech za Boží věc: Vzpomínky, texty, rozhovory*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 62 vymezil tehdejší domácí scénu slovy, podle nichž byli do teologické komise při sboru biskupů a ordinářů ČSR přizváni „reprezentanti všech směrů, od Habáně a Dacíka k Bonaventurovi Bouše a Antonínu Mandlovi“.